

Keywords: *social and regulatory characteristics, adolescents with intellectual disabilities, aggressive behavior.*

Мельниченко В.Е. Специфика социально-регулятивных особенностей агрессивного поведения подростков с нарушениями умственного развития

Аннотация. В статье изложены исследования специфики социально-регулятивных особенностей подростков с нарушениями умственного развития. Проведена дифференциация направлений диагностики на системы «подросток – подросток», «сім'я – подросток», «педагог – подросток», что дало возможность установить появление и проявления агрессии, ее формирование и функционирование как устойчивой поведенческой стратегии.

Ключевые слова: *социально-регулятивные особенности, подростки с нарушениями умственного развития, агрессивное поведение.*

УДК:37.015.3+159.92+376.42

Пиногіна К. О.

До проблеми дослідження формування соціального інтелекту молодших підлітків з легкою розумовою відсталістю

Анотація. У статті наводиться теоретичний аналіз досліджень з проблеми розвитку соціального інтелекту у молодших підлітків з легкою розумовою відсталістю. Соціальний інтелект трактується як комплекс або група здібностей, тому він нерозривно пов'язаний з діяльністю людини. Предметом реалізації даної групи здібностей є формування соціальної компетентності в процесі становлення відносин між людьми. Аналізуються шляхи та способи виміру соціального інтелекту. Представлено психодіагностичний комплекс дослідження групи здібностей у структурі соціального інтелекту молодших підлітків з легкою розумовою відсталістю.

Ключові слова: *соціальний інтелект, соціальний розвиток, соціальна компетентність молодших підлітків з легкою розумовою відсталістю.*

У сучасній спеціальній психології однією з найбільш важливих питань є проблема соціального розвитку дитини з особливими потребами. Адже сьогоднішній соціум потребує адаптованої до життя особистості, що відповідає соціальним вимогам. Відповідно, в останні роки підкреслюється необхідність різномісного вивчення умов психічного розвитку дітей, зокрема з інтелектуальною недостатністю.

Впродовж багатьох років пріоритетним напрямом вивчення дітей цієї категорії залишалася їх пізнавальна діяльність в умовах розумового недорозвинення. Соціальний же розвиток залишався за межами предметної галузі досліджень. У результаті позначився «відрив рівня загальноосвітньої підготовки розумово відсталої дитини від рівня її соціального розвитку» (Н. Л. Білопільська, В.І.Лубовський, Л.Ф.Хайртдінова)[1].

Необхідність вивчення соціального інтелекту дітей з відхиленнями у розвитку як адаптивного і компенсаторного механізму є очевидною, проте вона недостатньо забезпечується відповідним методичним супроводом. У наш час спеціальна психологія потребує розробки діагностичного інструментарію для вивчення особистості дітей з відхиленнями в розвитку, в тому числі й для дослідження такої інтегральної особливості психіки, як соціальний інтелект.

Актуальність дослідження особливостей соціального розвитку дитини з розумовою відсталістю обумовлюється вирішенням нагальної потреби розроблення ефективних технологій розвитку їхнього соціального інтелекту. Органічне ураження центральної нервової системи перешкоджає своєчасній появі усвідомленого ставлення до навколишньої дійсності, що є основою особистісного розвитку дитини. Одним із домінуючих порушень, що виникає під впливом розумової відсталості, є порушення процесів соціального пізнання та встановлення взаємин з іншими людьми. Упередження руйнівного впливу цього порушення на становлення особистості дитини можливе шляхом розробки ефективних технологій діагностики стану сформованості та розвитку соціального інтелекту молодших підлітків із легкою розумовою відсталістю.

Серед альтернативних шляхів розроблення технологій психодіагностики стану сформованості соціального інтелекту особистості молодших підлітків і процесів його розвитку є використання методу моделювання. Підґрунтям для створення моделі розвитку соціального інтелекту є визначення стану сформованості здатності розумово відсталих молодших підлітків до орієнтування в соціальних відносинах як з дорослими, так і з однолітками.

Досвід психолого-педагогічного вивчення дитини з порушеннями інтелектуального розвитку як суб'єкта соціального пізнання має відносно коротку історію.

Аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури свідчить про відсутність системних досліджень, присвячених феномену розвитку соціального інтелекту. Дослідниками вивчалися лише окремі складові поняття соціального інтелекту та його розвитку: соціальна компетентність (В.М. Куніцина), комунікативні здатності (Н.М.Ануфрієва, Н.В.Волошина, П.А.Гончарук), емоційний інтелект (Н.І.Булка, Е.Л.Носенко, С.В.Руденко) [3]. Уявлення про розвиток соціального інтелекту розкрито кризь вікову періодизацію та надбання у сфері вікової психології Д.Б.Ельконіна та Ж.Піаже.

І лише останнім часом з'явилася певна кількість досліджень, пов'язаних із проведенням психолого-педагогічної роботи, спрямованої на діагностику і формування здатності до соціального пізнання у дітей з недорозвиненням пізнавальної діяльності.

Так, М.Г.Агавелян (1998) вивчалась можливість розпізнання невербальної поведінки розумово відсталими школярами. Н.Б.Шевченко (1999) розглядалась можливість формування сприйняття і розуміння емоційних станів людини дітьми з недорозвиненням інтелекту під впливом інтонаційних установок. А.Ю.Заровняєвою (2002) досліджувався вплив вербальної установки на процес сприйняття людини учнями з порушенням інтелекту. Запропоновано кілька робіт у напрямку корекції сприймання соціальної інформації, зокрема: у процесах сприйняття, розуміння, вживання тактильних знаків невербального спілкування (Н.А.Першина, 1999); відхилень у процесах сприйняття і розуміння станів іншої людини у дітей з недорозвиненням пізнавальної діяльності (Н.І.Кінстлер, 2000); сприйняття і розуміння невербальної інформації молодшими школярами з інтелектуальною недостатністю засобом казкотерапії (І.В.Семенченко, 2003).

Також на сьогодні вивчено особливості розвитку емоційно-вольової сфери, комунікативні властивості особистості дітей і підлітків з інтелектуальним

недорозвиненням, їхнє міжособистісне розуміння (В.В.Ковальов, 1995, Ж.І.Намазбаєва, 1985, Н.С.Щанкіна, 2004), критерії соціальної адаптації (Н.Л.Коновалова, 2000, І.І.Мамайчук, 1997, Л.М.Щіпіцина, 1992). Як зазначає Н.Л.Коновалова (2000), причина зниження адаптаційного потенціалу розумово відсталих криється в недостатньому осмисленні ними соціальних ситуацій, які складаються навколо них, відсутності в їхньому індивідуальному досвіді особистості відповідного способу дій щодо вирішення проблемної ситуації, несформованості навичок поведінки в суспільстві, невміння спілкуватися і адекватно оцінювати наслідки своєї поведінки.

І.М.Соловійов (1953), Е.А.Евлахова (1958), Н.М.Стадненко (1958) відзначають, що розумово відсталі діти відстають від вікової норми й в розумінні емоцій людей. В основному, діти правильно розуміють і називають емоційні стани, які самі найчастіше переживають. Разом з тим, складні емоції, тонкі відтінки почуттів залишаються недоступними для їхнього розуміння та позначення.

Аналіз спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження вказує на можливість формування у дітей з розумовою відсталістю соціального інтелекту як здатності до соціального пізнання за умови спеціально організованої корекційної роботи.

До початку кожного вікового періоду утворюється своєрідне ставлення між людиною і середовищем, що позначається як соціальний розвиток певного етапу, яке обумовлене і динаміку психічного розвитку протягом кожного вікового періоду, і нові якісно своєрідні психологічні утворення, що виникають до його кінця. Виходячи з положень вікової періодизації психічного розвитку Л.С.Виготського та Д.Б.Ельконіна, розвиток соціального інтелекту набуває більшої актуальності саме у молодшому підлітковому віці, що обумовлено соціальною ситуацією розвитку дитини цього віку.

Більшість дітей раннього віку у своїх взаєминах з оточуючими не відчують гострої потреби соціального інтелекту. Це відбувається до того часу, поки не трапляється зіткнення інтересів дитини з оточуючими людьми. У 8-9 років – період, коли особистість дитини набуває суспільну спрямованість та з'являється прагнення утвердитися в середовищі однолітків. Дитина набуває навичок колективного спілкування і колективної діяльності, що надзвичайно важливо для її подальшого соціального розвитку.

Соціальний розвиток дуже важливий у цьому віці. Від того, що дитина знає про себе, про своїх близьких, про місце, де вона живе, що вона відчуває в певні моменти, залежить успішне формування соціально значущих особистісних якостей. Це, в свою чергу, впливає на успішність адаптації в новій системі соціальних відносин, на активний розвиток її пізнавальних можливостей. Граючись, займаючись, навчаючись, спілкуючись з дорослими і однолітками, вона вчиться жити поруч з іншими, враховувати їхні інтереси, правила, норми поведінки в суспільстві, тобто стає соціально компетентною.

Враховуючи те, що діти з розумовою відсталістю відстають від вікової норми, потреба утвердитися в середовищі однолітків виникає в них у 10-12 років. Тому питання особливостей розвитку соціального інтелекту у молодших підлітків з легкою розумовою відсталістю представляє не тільки науковий інтерес а й набуває практичної значущості для спеціальної психології.

Наше дослідження базується на моделі соціального інтелекту, запропонованої А. І. Савенковим [4]. На основі існуючих теорій, їм виділено три групи здібностей, що описують соціальний інтелект: пізнавальні, емоційні та поведінкові (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Модель соціального інтелекту (за А. І. Савенковим)

Групи здібностей	Назва здібностей	Опис здібностей
Пізнавальні	соціальні знання	знання про людей, знання спеціальних правил, розуміння інших людей
	соціальна пам'ять	пам'ять на імена, особи
	соціальна інтуїція	оцінка почуттів, визначення настрою, розуміння мотивів вчинків інших людей, здатність спостерігати за поведінкою та адекватно її розуміти відповідно до соціального контексту
	соціальне прогнозування	формулювання планів власних дій, відстеження свого розвитку, рефлексія власного розвитку і оцінка невикористаних альтернативних можливостей
Емоційні	соціальна виразність	емоційна виразність, емоційна чутливість, емоційний контроль
	співпереживання	здатність входити в положення інших людей, ставити себе на місце іншого
	здатність до саморегуляції	вміння регулювати власні емоції і власний настрої
Поведінкові	соціальне сприйняття	уміння слухати співрозмовника, розуміння гумору
	соціальна взаємодія	здатність і готовність працювати спільно, здатність до колективної взаємодії і до найвищого типу цієї взаємодії – колективної творчості
	соціальна адаптація	вміння пояснювати і переконувати інших, здатність уживатися з іншими людьми, відкритість у стосунках з оточуючими

Проаналізувавши модель А. І. Савенкова, ми дійшли висновку про те, що запропонований опис здібностей соціального інтелекту представляє собою набір компетенцій для формування соціальної компетентності особистості. На нашу думку, виділені автором здібності в певній мірі доступні для опанування

молодшими підлітками з легкою розумовою відсталістю за умови спеціально організованої діагностичної та корекційно-розвивальної роботи.

Незважаючи на актуальність розвитку соціального інтелекту дітей з інтелектуальними порушеннями, до цього часу залишається відкритим питання про методи його діагностування.

Найбільш популярним тестом, який використовують практичні психологи, до сих пір залишається тест Дж. Гілфорда. Проте ситуації, що виступають у ролі стимульного матеріалу, не тільки практично застаріли, а й мають культурологічну спрямованість.

З метою визначення стану та рівнів сформованості основних складових соціального інтелекту у молодших підлітків з легкою розумовою відсталістю нами розроблено спеціальний психодіагностичний комплекс. Цей комплекс, відповідно до моделі А. І. Савенкова (2005), складається з трьох блоків. І блок спрямований на діагностику стану розвитку пізнавальної сфери, що здійснюється за допомогою таких методик: тест соціального інтелекту Гілфорда-Саллівена (за адаптацією Е. С. Михайлової (Альшиною), Шкала дитячої Я-концепції (за Пірсом-Харрісом), метод соціометрії (за Я. Л. Морено). ІІ тестовий блок призначений для діагностики емоційної сфери, що здійснюється за допомогою таких методик: методика «Визначення емоцій з фотографій, малюнків осіб і поз» (за В. О. Лабунською), «Діагностика рівня розвитку здатності до інтерпретації невербальної поведінки в міжособистісному спілкуванні» (за В. О. Лабунською), «Шкала емоційного відгуку» (за А. Мехрабіаном та Н. Епштейном). ІІІ блок дозволяє вивчати стан розвитку поведінкової сфери, що здійснюється за допомогою методики «Улюблене місто» (за О. В. Шешуковою).

Підсумовуючи, зазначимо, актуальність і нагальна потреба вирішення цілої низки проблем соціального розвитку молодших підлітків із легкою розумовою відсталістю зумовили дослідження соціального інтелекту як важливого компоненту в структурі особистості дитини. Недостатня кількість досліджень проблеми розвитку соціального інтелекту дитини з інтелектуальною недостатністю, і, як наслідок, виникнення соціальної дезадаптації, потребує обґрунтування та розроблення системи психодіагностики групи здібностей для формування соціальної компетентності особистості молодшого підлітка з легкою розумовою відсталістю.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED):

1. Ватина Е. В. Социальный интеллект учащихся с недоразвитием познавательной деятельности : [монографія] / Елена Викторовна Ватина. – Соликамск : СГПИ, 2011. – 166 с.
Vatina H. V. (2011). Socialnyi intellekt uchacshihcya s nedorazvitiem poznavatelnoi deyatelnocti. Solikamsk: SGPI (In Russian).
2. Володина И. С. Специфика развития социального интеллекта младших школьников с умственной отсталостью : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10 / Володина Инна Сергеевна. – СПб., 2004. – 194 с.
Volodina I.S. (2004). Specificka razvitiya socialnogo intellekta mladshih shkolnikov s umstvennoyi otstalostyu.[The specifics of the development of social intelligence

of younger schoolboys with a mental retardation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Sankt Petersburg (In Russian).

3. Куницына В. Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение / В. Н. Куницына // Теоретические и прикладные вопр. психол., СПб., СПбГУ, 1995 (2), с.48-59.

Kunicina V.N. (1995). Socialnaya kompetentnost i socialnyi intellekt: struktura, funkicii, vzaimootnoshenie. Sankt Petersburg (In Russian).

4. Савенков А. И. Концепция социального интеллекта / А. И. Савенков // Одаренный ребенок. – 2006. – № 1. – С. 6-18.

Savenkov A. I. (2006). Konceptsiya socialnogo intellekta. Odarennyi rebenok. Vol.1. pp. 6-18 (In Russian).

Piniuhina K.O. The problem of formation of social intelligence research of young adults with mild mental retardation

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the research on the development of social intelligence in younger adolescents with mild mental retardation. It was found that the development of social intelligence becomes more relevant it is in early adolescence. This is due to the social situation of the child's age. Social intelligence is treated as a set or group of abilities so it is inextricably linked to human activities. The subject of the implementation of this group is to develop skills of social competence in the process of establishment of relations between people. Development of social intelligence of a child with mental retardation allows him to navigate in social situations correctly determine personality traits and emotional states of other people, to choose appropriate ways of communicating with them and realize all this in the course of interaction. The ways and means of measuring social intelligence. Presented complex psychodiagnostic research group abilities in the structure of social intelligence of younger teenagers with mild mental retardation.

Keywords: social intelligence, social development, social competence of younger teenagers with mild mental retardation.

Пинюгина К.А. К проблеме исследования формирования социального интеллекта младших подростков с легкой умственной отсталостью

Аннотация. В статье приводится теоретический анализ исследований по проблеме развития социального интеллекта у младших подростков с легкой умственной отсталостью. Социальный интеллект трактуется как комплекс или группа способностей, поэтому он неразрывно связан с деятельностью человека. Предметом реализации данной группы способностей является формирование социальной компетентности в процессе установления отношений между людьми. Анализируются пути и способы измерения социального интеллекта. Представлен психодиагностический комплекс исследования группы способностей в структуре социального интеллекта младших подростков с легкой умственной отсталостью.

Ключевые слова: социальный интеллект, социальное развитие, социальная компетентность младших подростков с легкой умственной отсталостью.